

НАУКОВА ПОСТПУБЛІКАЦІЙНА РЕЦЕНЗІЯ: АСПЕКТИ МОВНОСТИЛІСТИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ

Олександра ГУМАНЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена мовним особливостям сучасної наукової постпублікаційної рецензії та визначенню їх ролі у творенні ефективного тексту наукової рецензії.

Ключові слова: постпублікаційна рецензія, рецензент, мовні засоби, образність, наукова комунікація, науковий дискурс.

The paper is devoted to the language peculiarities of a modern scholarly book review and determining of their role in the effective peer review text writing.

Key words: a scholarly book review, a reviewer, language means, imagery, academic communication, academic discourse.

Звернення до теми мовностилістичних особливостей рецензій на готове наукове видання зумовлене цільовим призначенням цих рецензій, в яких оцінка наукового твору спрямовується на широкий загаль і які за рахунок цієї ознаки вже у постпублікаційній фазі мають можливість впливати на подальшу долю наукової праці та її автора в сучасному академічному просторі. Мова і стиль постпублікаційної рецензії є своєрідним продовженням розмови про її автора, адже «з'ясовуючи взаємозв'язки матеріального світу, доводячи певні положення, гіпотези, викладаючи наукові питання у цілях визначення і пояснення явищ природи і суспільного життя, оцінюючи роботу своїх колег (курсів наш – О. Г.), учений привносить, поряд з логічною констатацією факту, свою власну суб'єктивно-чуттєву оцінку, нерозривно пов'язану з емотивністю, образністю, експресією» [9: 24]. Подібної думки дотримується і М. М. Кожина, яка вважає, що мислення і мовне виявлення наукової творчості «навіть на самому абстрактному рівні не може бути цілковито позбавлене оціночності, уяви, інтуїції та експресії», що знаходить «вираження у стилі мовлення, у мові (курсів наш – О. Г.)» [7: 188].

До характеристики мови і стилю наукових постпублікаційних рецензій вже зверталися такі дослідники, як О. С. Троянська, О. К. Кудасова, Н. М. Разинкіна, Т. І. Синдєєва, Г. І. Соловйова, Н. В. Зелінська, В. Г. Ляпунова, О. Д. Мешков і Є. В. Терехова, Г. Ю. Гришечкіна. Але, на жаль, ця надзвичайно актуальна тема все ще залишається недостатньо висвітленою в науковій літературі. Мета даної статті полягає у формуванні уявлення про мовностилістичні ознаки постпублікаційних рецензій, а також в осмисленні цього питання під кутом впливу викладу рецензії на сучасну академічну комунікацію.

Будь-який текст, у першу чергу, покликаний тим чи іншим способом впливати на читачів. Дослідниця М. П. Сенкевич справедливо зауважує, що «у силу свого функціонального спрямування наукова проза не може не орієнтуватися на читачку аудиторію», тому що вчений, розпочинаючи науковий діалог, «не лише повідомляє іншим певну інформацію, а й розраховує на якийсь відгук, претендує на те, щоб його дані і висновки були враховані в інших роботах, вступає в полеміку і хоче добитися визнання» [16: 95]. На думку М. В. Урнова, рецензент, який пише рецензію для друку, «зобов'язаний виявляти велику турботу про жвавість і цікавість викладу» [15: 306], адже те, якими мовними засобами користується автор рецензії, «діє на читача, впливаючи на його рішення знайомитися з первинним твором чи ні» [3: 25]. Слід наголосити, що сучасне ставлення до процесу рецензування, яке є здебільшого *формальним*, призводить до зменшення інтересу як до написання рецензії (а це є однією з причин збіднення стилю жанру наукової рецензії), так

і до її читання – що, звичайно, не може не відобразитися на проведенні наукового діалогу. Не та рецензія, від якої «тхне нафталином», а лише цікава, «жива» рецензія здатна викликати зворотню реакцію читача, спровокувати науковий резонанс! Усього цього, як точно зауважує Н. В. Зелінська, можна досягнути «лише удосконалюючи форму викладу» [6: 15–16].

Одним із способів покращення форми викладу є використання образності, яка «окрім внесення до наукового тексту емоційних й естетичних елементів, має також суттєве семантичне навантаження, розкриваючи, доповнюючи і уточнюючи існуючі поняття», а також, «відповідаючи завданням наукової оповіді, образне слововживання є носієм інформації, дієвим засобом збудження мислительної діяльності і уяви читача» [9: с. 24]. Таким чином, у науковій літературі образ виконує передусім наочно-конкретизуючу функцію, а також і емоційно-оціночну [16: 59]. Все це сприяє виникненню додаткової комунікативної функції образних засобів, яка полягає у встановленні контакту між автором і читачем [18: 11].

Слід пам'ятати про те, що серед інших жанрів наукової прози рецензія вирізняється «оціночним ставленням, полемічний боком справи» [14: 161–162], у зв'язку з чим і образність тут «використовується переважно в емоційно-оціночній функції, яка часто представлена у єдності з функцією естетичною» [9: 25].

Дослідниця М. П. Сенкевич вважає, що питома вага емоційного елемента у науковому мовленні залежить не лише від виду наукового твору (так, полемічний твір належить до тих, де цього елемента більше), а й також від композиційної частини твору [16: 54, 58], вплив якої є безсумнівним [11: 95]. Ці погляди підтримуються і в дослідженнях Н. М. Разинкіної та О. К. Кудасової. Так, О. К. Кудасова зазначає, що «якщо засоби неоригінальної, традиційної образності можуть з'явитися в будь-якій композиційній частині наукової рецензії, використання оригінальних образних засобів обмежене рамками вступу і закінчення» [9: 29].

На думку дослідниці О. К. Кудасової, у жанрі наукової рецензії насамперед живляться порівняння і метафори [9: 27]. Щодо метафор, то, у першу чергу, виявлення метафоричності в наукових жанрах, в тому числі і науковій рецензії, полягає в тенденції до використання мовної (неоригінальної) метафори, яка володіє сталим характером і не визиває у читача яких-небудь додаткових образів і емоційно забарвлених ситуацій. У рамках рецензії склався визначений набір таких засобів, які стали трафаретним способом вираження авторського оціночного ставлення [13: 199; 9: 27].

Для прикладу наведемо декілька таких «стертих» метафор:

(1) *Уже сам перелік порушених у монографії питань, говорить про неабияку їх наукову вартість.*

(2) *Структура праці впливає зі змісту і відбиває історію давніх контактів української мови.*

(3) *У третій главі представлені матеріали, що висвітлюють специфіку умов і характеру праці, які, безсумнівно, слід враховувати при проведенні професійного відбору.*

(4) *Дана книга дуже вчасно і повно заповнює лакуну, що утворилася у вітчизняній картографічній науці.*

Оригінальна ж метафора стає «найкоротшим і нетривіальним шляхом до істини, бо вона, вихоплюючи і синтезуючи за асоціаціями певні ознаки, переводить світ предметів з усталеної таксономії на вищий щабель пізнання – у світ смислів» [12: 330]. Такі метафори у рецензії, як і в інших наукових жанрах, покликані прикрашати текст, увиразнювати його [8: 182–183].

Наведемо декілька прикладів:

(1) *Русло монографії відкрито для категоризації стратегій та тактик мовленнєвого дискурсу.*

(2) *Кобякова І. К. препарує ідентифікацію гумору, виходячи із дефініцій автентичних лексикографічних джерел, із досвіду вітчизняних та зарубіжних учених, а також – із художніх текстів релевантного напрямку.*

(3) *Культури народжуються, зріють і відмирають, а цивілізація розвивається й проходить певні циклічні фази розвитку.*

(4) Прямий обов'язок державного фінансового контролю на сучасному етапі – покласти свою цеглинку у розбудову економічної безпеки держави.

(5) Кожне питання, найдрібніша деталь, кожне без винятку слово обростає історією, викладом існуючих наукових поглядів, серед яких авторів часто залишається лише приєднатися до найдоречнішого, найпереконливішого. При цьому вчений у більшості випадків долучає свої уточнення, переакцентує інтерпретації, доповнює існуюче своїм власним. Це по суті метод золотодобувача: перемивається вся порода, що містить (може містити) золото, непотріб відкидається – залишається чисте золото. Добувши чимало такого наукового золота, автор перевіряв на ньому свої ідеї та спостереження, поєднав одне з одним – народилася нова концепція походження назви Русь.

Та все ж, згідно з Н. М. Разинкіною і М. М. Кожиною, навіть в рецензії метафори не мають ниток, які далеко йдуть у широкий контекст, не стають системним вираженням ідеї цілого твору, як це відбувається, наприклад, у художній літературі [14: 163; 8: 182].

Що ж до порівнянь, то на основі дослідження відібраних наукових рецензій ми приходимо до висновку, що порівняння, на відміну від метафор, не знаходять широкого вираження у жанрі сучасної наукової рецензії. Взагалі «порівняння виступає у науковому стилі у пояснювальній, конкретизуючій функції або ілюстративній функції (у цілях унаочнення)», а також «може відігравати роль засобу виразності, а іноді і образності мовлення, використовуючись з метою популярності викладу» [8: 183]. Якщо в науковій рецензії і з'являються порівняння, то для неї найбільш характерним є останнє, тобто використання порівняння для досягнення образності висловлювань і популяризації викладу. Наприклад:

(1) Світова література, у котрій традиційні сюжети слугують своєрідним становим хребтом, постає як живий організм, що перебуває в поетичному русі.

(2) Досліджуючи поняття сучасної психологічної науки, автор вдається до голономного підходу в аналізі, завдяки якому в кожному з елементів цілісного уявлення про психіку, відображеному в понятті, як у голограмі, репрезентовано не тільки зміст конкретного явища-поняття, а й розроблювана концепція в цілому.

Значну цікавість для дослідження стилю наукових рецензій становлять стилістичні синтаксичні засоби, зокрема, питання і відповідь та риторичне питання. Взагалі, як вказує О. С. Троянська, питальні речення слугують у науковому мовленні для зосередження уваги на тому чи іншому важливому, на думку автора, положенні. Особливо часто питання використовується при формулюванні проблеми. Форма питання, на яке автор тут же дає відповідь (тому подібне питання іноді називають питально-відповідним ходом), дуже виразна, і формульовані поняття засвоюються за її допомогою читачем значно легше [19: 83].

У жанрі наукової постпублікаційної рецензії питання і відповідь допомагають рецензентові звернути увагу читача на зміст рецензованого твору (приклад 1), популяризувати виклад (приклади 2, 3):

(1) Яка ж вона, сучасна драматургія? Які шляхи її розвитку? Чи часом модні «інтертекстуальні стратегії» насправді не оманлива усмішка Авгура, що лише маскує кризу жанру? Саме ці питання і визначили предмет дослідження монографії О. Бондаревої «Міф і драма у новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв'язку через жанрове моделювання».

(2) Як же жив «багач», – а саме так його хотіли представити більшовики – в 1933 році? С. Білокінь, посилаючись на архівні дані, зазначає, що температура в музеї не підвищувалася вище +5° взимку.

(3) Тепер зрозуміло, чому Маркс і марксистки з такою настороженістю ставилися до оточуючої їх дійсності, до буденного, чому вони з такою пристрасстю піддавали нещадній критиці міщанство. Авторки обійшли питання про міщанство, а даремно. Смерть міщанству – це боротьба проти розкладаючого людини споживацтва, бездуховності, бездіяльності і бездумного проведення часу. Хтось може заперечити, а як же відносно необхідного людині відпочинку? Дивлячись якій людині. Коли у всесвітньо відомого дирижера розписане життя по дням і годинам на два роки наперед, це говорить лише про масштаб особистості. Яка вже тут буденність!

Питання в останньому прикладі має виразний характер пролепсису, тобто передбачає можливі заперечення думки, висловленої рецензентом.

Зауважимо, що риторичні питання менш розповсюджені у рецензіях, ніж питання і відповідь. Для наукових рецензій більшою мірою характерні цілі ряди риторичних питань. Зазвичай в рецензії такі питання з'являються під час розгляду недоліків рецензованого твору і відповідно – сприяють полемізації викладу рецензії. Наприклад:

Слід зазначити, що Нгуєн Тхі Донг порівнює систему підвищення кваліфікації інформаційно-бібліотечних кадрів, що склалася в СРСР й існує в сучасній Росії, з аналогічною системою В'єтнаму, орієнтованою переважно на цей досвід. Проте здійснений аналіз «позаісторично», автор не порушує питання: скільки часу необхідно було для вирішення цієї проблеми в колишньому Радянському Союзі, наприклад? І скільки часу зможе знадобитися для цього СРВ, з огляду на децю іншу геополітичну ситуацію? Подібне історичне порівняння, проведене, як продовження даної теми, допоможе, на наш погляд, ліпше зорієнтуватися і теоретично точніше обґрунтувати наукові прогнози в цій сфері.

Наступний приклад цікавий тим, що рецензент ставить відразу п'ять запитань.

Однак зазначена проекція не дозволила належно розкрити питання авторського «Я», а точніше – проблему зіставлення фольклорної традиції та «Я» поета. Чому автор звертається до фольклорної традиції? Чому складні модерні пошуки виростають саме на ґрунті традиційних фольклорних формул та кодів? Що саме вибирає автор із фольклорної традиції? Як і до якої межі відбувається трансформація фольклорних мотивів та образів у модерному поетичному тексті? Наскільки внаслідок цієї трансформації змінюється функціональна роль запозичених елементів? Усі ці питання, зрештою, можна звести до одного: як переломлюється фольклорна традиція у призмі авторського «Я». І це важливо, оскільки творчість митців модерного часу базується на індивідуально-авторському конструюванні, на особистісному творенні нових художніх формул (із урахуванням, звичайно, вже наявного мистецького досвіду).

Крім вищезазначених засобів, у рецензії часто використовуються й антитези. Загалом, їх мета у науковій рецензії – наголосити на певних характеристиках рецензованого твору (наприклад, на новизні праці, оригінальних підходах, на особливості місця видання серед інших), підкреслити значення роботи автора. Наприклад:

Стратегія дослідження авторки ґрунтується на тих когнітивних засадах, що мова існує не в мовленні, а в людській свідомості, у ментальному лексиконі, у мозку, у вигляді концептів, що концепт і слово не є тотожними явищами.

Так, в одній з аналізованих рецензій в одному абзаці відбувається «нагромадження» декількох антитез:

Робота привертає до себе, перш за все, новизною авторського підходу. Дослідник оцінює події не з висоти сьогодення, і не йде за історіографічною традицією, що склалася ще з часів, яким присвячена робота, і тим більше – за оцінками тогочасних партійних документів. Він їх аналізує з основних і незмінних для людини у всі часи позицій – її життєвих інтересів. Автор не обмежується звичним для такої проблематики показом кількісних змін у професійно-виробничій структурі працівників села та позитивної їх динаміки. Цей процес він розглядає значно ширше – у тісному зв'язку з теоретичними поглядами на село і селян партійно-державного керівництва, його аграрною політикою, з тогочасним станом сільського господарства, зі сприйняттям селом методів, за допомогою яких держава намагалася здійснити інтелектуалізацію його матеріальної сфери, реакцію представників різних установ, організацій, підприємств, залучених до вирішення кадрових проблем колгоспного виробництва.

Особливе місце у науковій рецензії займає іронія, яка є носієм імпліцитності, а значить і досить сильним засобом впливу на читацьку аудиторію. Не можна сказати, що сучасні рецензенти так вже й часто вдаються до іронізації викладу. Іронія виступає у тексті рецензії засобом висловлення негативної оцінки, використовуючи для свого творення різноманітну кількість мовностилістичних засобів. Цілком погоджуємося з думкою Н. В. Зелінської про те, що виявлення іронії у жанрі наукової рецензії, як і в інших жанрах наукової літератури, «іноді не може бути строго “паспортизованим”, і навіть більше: його “непомітність”»,

“розчиненість” у контексті – ознака найвищої майстерності автора». Також «здатність до іронічного світосприймання (частіше вроджена, ніж набута), має бути присутньою не стільки в автора, який творить текст доступними йому, у тому числі іронічними, засобами, скільки у читача – спроможного відчувати цей іронічний підтекст, іронічну інтонацію, відгукнутися на запропоновану автором тональність» [5: 207].

Беручи до уваги, що «використання емоційних елементів у науковому тексті значною мірою визначається галуззю знання, якої він стосується» [16: 59], можемо сказати, що очевидна різниця виявляється у наборі мовностилістичних засобів рецензій різного тематичного спрямування. Так, соціальні та філософські рецензії рясніють метафорами, запитаннями і відповідями, антитезами, у них часто зустрічаються риторичні питання, іноді порівняння, у математичних рецензіях засобів образності значно менше, а природничі і технічні рецензії майже позбавлені образних засобів.

Основою для характеристики найбільш узагальненого типу змісту, який знаходить відповідне вираження шляхом відбору мовних засобів на всіх рівнях, слугує спосіб викладу [4: 71]. Зазвичай виділяють декілька основних способів викладу: опис, оповідь (повідомлення), міркування і критико-полемічний спосіб викладу. У зв'язку з останнім, дослідниця Т. І. Синдєєва пропонує виділити ще один особливий тип оціночних форм – оціночні висловлювання, під якими розуміються цілі речення, що являються вираженням оцінки [10: 106–107; 17: 32–33; 2: 22]. Взагалі, перераховані способи викладу можуть комбінуватися у науковій рецензії, але тут існують і певні традиції. Так, Т. І. Синдєєва вважає, що інформаційна частина рецензії, як правило, реалізується у вигляді мовної форми «опис» чи «повідомлення», а оціночна частина – у формі «оціночне міркування» [17: 33]. Зазначимо, що у зв'язку з тенденцією до некатегоричності і формальності висловлювання оцінок все частіше у сучасних наукових рецензіях оціночна частина починає тяжіти до таких способів викладу, як «міркування» і «повідомлення». Загалом, сьогодні умовно *цілі рецензії* можна визначати в кращому випадку, як «рецензії-міркування», а в гіршому, – як «рецензії-повідомлення».

Отже, у зв'язку з тим, що мова і стиль постпублікаційної наукової рецензії значною мірою залежать від її автора і сам «жанр наукової рецензії вирізняється максимальним виявленням особистісного початку» [1: 142], необхідно наголосити, що для наукового рецензента питання формування ефективного індивідуального стилю є надзвичайно актуальним. Оціночний елемент, притаманний рецензії, зможе яскраво і дієво виявитися лише у тому випадку, коли рецензент повною мірою усвідомить відповідальність за мовностильове оформлення тексту рецензії.

На жаль, сучасні наукові рецензії, м'яко кажучи, не так вже й часто дають можливість впевнитися у присутності цієї відповідальності. Шкода, наприклад, що сьогодні критико-полемічний спосіб викладу в рецензії майже втратив свої позиції (він яскраво виявляється хіба що у тих рецензіях, де чітко присутня негативна оцінка). Також способи, які могли б сприяти покращенню стилю рецензії, часто залишаються поза увагою авторів рецензій та редакторів наукових часописів, а та переважна більшість засобів, яка все-таки вживається, здебільшого працює на висловлювання позитивного ставлення до рецензованого твору, чим порушується рівновага, втрачається оціночне «ядро» наукової рецензії. Але, як ми бачимо, сам жанр рецензії *потенційно* володіє арсеналом досить потужних образних засобів для впливу і на науковців, і на становлення наукового дискурсу, і на пересічного читача, що є перспективою подальших досліджень. Отже, у процесі рецензування слід пам'ятати, що мова і стиль наукових рецензій є одним із тих чинників, які зумовлюють якісну наукову комунікацію і повинні бути спрямовані на формування такого тексту, який би міг вповні її забезпечити.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баженова Е. А. Жанры научной речи / Е. А. Баженова, М. П. Котурова // Речевое общение. – Красноярск, 2006. – Вып. 8–9 (16–17). – С. 140–144.
2. Беньяминова В. Н. Жанры английской научной речи: Композиционно-речевые формы / В. Н. Беньяминова; АН УССР, каф. иностр. яз. – К. : Наук. думка, 1988. – 120, [2] с.

3. Гришечкина Г. Ю. Коммуникативный аспект научной рецензии / Г. Ю. Гришечкина // Образование. Коммуникация. Ценности. (Проблемы, дискуссии, перспективы). По материалам круглого стола «Коммуникативные практики в образовании» 19 ноября 2004 года; под. ред. С. И. Дудника.– СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2004. – С. 22–25.
4. Добровольський О. О. Підготовка оригіналів до видання: на допомогу авторів, рецензентів, редакторів / О. О. Добровольський, М. С. Хойнацький.– К. : Вища школа, 1991.– 111 с.
5. Зелінська Н. В. Поетика *приголомшенного* слова (Українська наукова література XIX–початку XX ст.): монографія / Н. В. Зелінська.– Львів : Світ, 2003.– 352 с.
6. Зелінська Н. В. Який він, науковий стиль? / Н. В. Зелінська // Культура слова.– К. : Наукова думка, 1990.– Вип. 38.– С. 13–17.
7. Кожина М. Н. О понимании научного стиля и его эволюция в период научно-технического прогресса некоторых специфических чертах метафорической образности в стиле современной английской научной прозе / М. Н. Кожина // Научно-техническая революция и функционирование языков мира.– М. : Наука, 1977.– С. 187–198.
8. Котляров И. Показатели качества научного журнала / И. Котляров // Вісник Книжкової палати.– 2010.– № 2.– С. 9–12.
9. Кудасова О. К. Роль стилистического приема в организации научного оценочного текста (на материале английской научной рецензии) / О. К. Кудасова // Язык и стиль научного изложения (Лингвометодические исследования).– Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1983.– С. 23–33.
10. Мальчевская Т. Н. Специфика научных текстов и принципы их классификации (на материале английских биологических текстов) / Т. Н. Мальчевская // Особенности стиля научного изложения: Сб ст.– М. : Наука, 1976.– С. 104–116.
11. Медведев А. Р. К вопросу о микрокомпозиции научно-технических текстов / А. Р. Медведев // Стиль научной речи : Сб. ст.– М. : Наука, 1978.– С. 95–106.
12. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник / О. Д. Пономарів.– К. : Вища шк., 1992.– 248 с.
13. Разинкина Н. М. О некоторых специфических чертах метафорической образности в стиле современной английской научной прозе / Н. М. Разинкина // Научно-техническая революция и функционирование языков мира.– М. : Наука, 1977.– С. 198–205.
14. Разинкина Н. М. Развитие языка английской научной литературы: Лингвистическое исследование / Н. М. Разинкина.– М. : Наука, 1978.– 212 с.
15. Редактирование отдельных видов литературы : учебник для вузов по специальности «Журналистика»; под ред. Н. М. Сикорского.– М. : Высш. школа, 1987.– 396 с.
16. Сенкевич М. П. Стилїстика науочної мови та літературне редагування наукових произведень : учеб. пособие для вузов по спец. «Журналистика».– 2-е изд. испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1984.– 319 с.
17. Синдеева Т. И. Некоторые особенности композиционно-речевой организации жанра «научная рецензия» / Т. И. Синдеева // Функциональные стили и преподавание иностранных языков.– М. : Наука, 1982.– С. 27–42.
18. Славгородская Л. В. К вопросу о коммуникативной направленности научного текста / Л. В. Славгородская // Функциональные стили и преподавание иностранных языков.– М. : Наука, 1982.– С. 3–14.
19. Троянская Е. С. К вопросу о технико-стилистических приемах в научной речи / Е. С. Троянская // Язык научной литературы : Сб. статей.– М. : Наука, 1975.– С. 27–86.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Гуманенко – викладач кафедри видавничої справи та редагування Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: редакторська підготовка різних видів літератури, наукове рецензування.